

vagy Basilius Magnusnak A költők olvasásáról ... című munkájában (mindkettő Hess András budai nyomdájában készült).

Érdekes, hogy a Jókai-kódexben Szt. Ferenc nevében (nem következetesen ugyan) gyakran találunk a nagy *F* helyett kettőzött kis *ff*-et. P. BALÁZS JÁNOS szerint (1981, 14) azokat a nagybetűket kettőzi az író szó elején (*f*, *l*), melyeknek nagybetűs alakja alig különbözik a kisbetűstől. Bár ez a magyarázat valószínűnek tűnik, feltehető az is, hogy az ilyenfajta betűkettőzésnek szakrális oka is lehetett.

4. Rövid összefoglalóm korántsem a teljesség igényével készült, csupán képet akart adni arról, hogy a mai szabályok kialakulásáig milyen színes és változatos út vezetett, s részben az érdeklődést is fel kívánta hívni a Magyarországon igen elhanyagolt paleográfia egyik kis, de igen lényeges problémájára.

Irodalom

- BERMANT, CHAIM, Ebla. Egy ismeretlen ókori civilizáció. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
Jókai-kódex (XIV–XV. század.). Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta P. BALÁZS JÁNOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
DIRINGER, D., Alfabit. Inosztrannoj literatura, Moszkva, 1963.
FAULMANN, CARL, Illustrierte Geschichte der Schrift. Reprint nach der Ausgabe von 1880 im A. Hartlebens-Verlag, Wien, Dert und Leipzig, 1990.
FRIEDRICH, JOCHANNES, Geschichte der Schrift. Glavnaja redakcija vosztočnoj literaturii, Moszkva, 1979.
GELB, K. E., Opüt izucsenyija pizma. Raduga, Moszkva, 1982.
JEAN, GEORGES, Az írás az emberiség emlékezete. Park Könyvkiadó, Budapest, 1992.
KÉKI BÉLA, KÖPECZI BÓCZ ISTVÁN, Az írás története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.
KNEZSA ISTVÁN, A magyar helyesírás története². Tankönyvkiadó, Budapest, 1959.
The New Encyclopaedia Britannica XV. Chicago, 1985.
THOMPSON, E., An introduction to greek and latin palaeography. Oxford, Charendon Press, 1912.
WATTENBACH, W., Griechische Paleographie, Leipzig, Hirzel Verlag, 1895.
ZAMAROVSKY, VOJTECH, Kezdetben volt Sumér. Mladé letá–Móra Kiadó, Bratislava–Budapest, 1966.

KESZLER BORBÁLA

Név- és nyelvjárástani észrevételek

1. A Rábaközrel foglalkozó nyelvészeti irodalom egyik sajnálatosan hiányos fejezete a névtani. A felületes szemlélő azt gondolná, mindez azért van, mert a rábaközi nevek nem különösebben "érdekesek". Igen, felületesen nézve lehet – de csak így lehet – ezt gondolni. Általános tapasztalat ugyanis – a nyelvjárási adatokkal kapcsolatban CSÜRY BÁLINT emlegette VÉGH JÓZSEF visszaemlékezése szerint –, hogy csak azt mondhatjuk, ami van, illetőleg mi van meg; azt, hogy mi nincs, megfelelő gyűjtések és adatok hiányában nem. Mivel Rábaközben kevés névtani gyűjtés folyt, nem tudunk sokat a rábaközi nevekről. Amit azonban BALÁZS JUDIT gyűjtései és

feldolgozásai mutatnak (A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében. NytudÉrt. 114 [1982]; Rábaszentandrás család- és ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak 15 [1977]), az egyértelművé teszi, hogy ezen a tájon is érdemes névtani gyűjtéseket végezni. Természetesen magam is gondoltam már korábban is szülőfalumban végzendő névgyűjtésekre. Hogy mindmáig tervek maradtak a tervek, annak nem az az elsődleges oka, hogy érdeklődésem inkább más területek felé vonzott, hanem az egyre növekvő időhiány, a számos más irányú elfoglaltság. A reményt azonban nem adom föl.

2. Az, hogy az emberek egy részének hivatalos neve mellett speciális elnevezése, ragadványneve is van, hamar tudatosul mindannyiunkban, hiszen már az iskolában szinte mindenki kap. Az is viszonylag korai, még gyermekkori tapasztalatunk lehet, hogy főként szüleink kortársai, akik nem voltak vagy nincsenek közelebbi kapcsolatban családunkkal, a fiúgyermeket az apa nevével illetik. Példaként saját esetemet is említhetem: a szüleim nemzedékébe tartozó – kivételesen fiatalabb – mihályiak úgy négyen-ötven *Jóská*-nak szólítanak édesapám után mind a mai napig (természetesen nem javítottam s nem javítom ki a téves névhasználatot). A fordítottjára is van példám. Gimnáziumi – nem mihályi – osztálytársam nálunk járván a nyári szünetben *Jenő bácsi*-nak szólította édesapámat. E reflexek a férfinév-örökítés korábbi gyakorlatában lelik magyarázatukat. Abban sincs semmi különös, hogy egy másik faluba, közösségbe benősülő férfiak "elvesztik" családnevüket, s feleségük családi neve ruházódik át rájuk. Miként abban sem, hogy némelyeket csak ragadványnevükön ismernek a szűkebb közösség tagjai, családi nevüknek gondolván azt. Mindezek ismeretében is nagy volt a meglepetésem, amikor kiderült, hogy vannak szülőfalumban olyanok, akiket az egész faluközösség eredeti keresztnévük helyett egy másik keresztnéven ismer és szólít. Véletlenül derült ki ez, s hogy kiderült egyáltalán, az néhány idősebb adatközlőmnnek köszönhető, akik még emlékeztek a különös névcserékre. HAJDÚ MIHÁLY megállapítása szerint "A Tiszántúl egyes községeiben szokásos dolog az, hogy a gyermekek egymást, de a családon belül is általában a gyermekeket, fiatalabb felnőtteket nem a keresztnévükön, hanem attól függetlenül, más névvel ... szólítják meg" (Magyar becézőnevek. 1770–1970. Bp., 1974. 189–90; a becéző nevek cseréjére l. ÖRDÖG FERENC: NytudÉrt. 70 [1970]: 176–83). Majd így folytatja: "A nevek felcserélésének szokása ma is gyakori, minden vidéken megtalálható, legerőteljesebben azonban a Tiszántúlon, elsősorban Békés megyében" (i. m. 192).

Mihályiból mindössze három névcseréről van tudomásom. (Hangsúlyozom azonban, hogy ez nem célzott vizsgálat eredménye. Lehetséges tehát, hogy több is van.) Mindegyik esetben az egész faluközösségre érvényes névcseréről s nők elnevezéséről van szó, mindegyik esetében más volt a névcseré indítéka, s mindegyik esetre áll, hogy a névcserés név teljesen kiszorította a hétköznapi használatból a hivatalos keresztnévet.

Sz. S.-né Illés Ilonát *Gyöngyi néni*-nek, *Gyöngyi*-nek szólítják, e néven ismerik a mihályiak. Kisgyermekkori beceneve vált végleges nevévé. Nemcsak a hivatalos *Ilona*, a becenévként használt *Gyöngyi* is a szülők választása volt. – K. E.-né Németh Karolina *Sári*-ként, *Sári néni*-ként ismeretes, így szólítják a falubeliek. Új nevét

közvetlenül hivatalos keresztnevének kihirdetése, ti. a keresztelő után kapta. Akkor, amikor hazavitték a templomból s nagyanyja megjegyezte: lehetett volna *Sári*. S mit tesz a véletlen: az lett. – Illés Esztert (nem Mihályiban lakik már) csak *Marica*-ként, *Marica néni*-ként ismerik. A *Marica* nevet akkor adták neki (még kislány korában), amikor a mihályi amatőr színtársulat a Marica grófnőt mutatta be a helyi nagyérdeműnek. Mindez még a II. világháború előtt volt. A *Marica* név téves következtetésre ad módot. Többek úgy vélik, hogy a szóban forgó személynek *Mária* az igazi neve. Igen, a neveknek is megvan a maguk sorsa: így lesz az *Eszter*-ből *Mária*...

3. HAJDÚ MIHÁLY Sarusi Mihálynak a Magyar Krisztus című regényét (Bp., 1985) elemezve azt vizsgálta, hogyan él a szerző a nyelvjárás kínálta lehetőségekkel (Jászkunság 1989/5: 26–32). Megállapítása szerint az író sikeresen alkalmazta a népnyelvi elemeket s jellegzetességeket. A népnyelvi, nyelvjárási vonásoknak, fordulatoknak, sajátosságoknak stílusesszövekként való felhasználása kezdettől fogva máig jellemzi bizonyos íróinkat, költőinket. Tőke Pétert is, aki 1979-ben megjelent, Hanyistók című ifjúsági regényében egy rábaközi történetet dolgoz föl. Ki volt Hanyistók? A Magyar Néprajzi Lexikonban ez áll róla: "Hany Istók: 1749-ben a kapuvári anyakönyvbe bejegyezték, hogy két halász a Hanság mocsarában egy tízéves fiúgyermeket talált, aki meztelen volt, beszélni nem tudott, csak nyers ételt evett. Egy évig az Eszterházy-kastélyban tartották, majd megszökött ... A hagyomány szerint ujjai között úszóhártyya nőtt, testét pikkelyek borították. Beleszeretett egy Juliska nevű leányba, és amikor az férjhez ment, visszaszökött a mocsárba" (2: 462).

Tőke Péter, az író fölhasználja szereplői egy részének, illetőleg a cselekmény színhelyének az ábrázolásához a rábaközi nyelvjárás bizonyos szavait, néhány jellemző vonását. Megítélésem szerint jól, kellő stílushatást kelte s hitelesebbé téve szereplőit. Ezek a népnyelvi betétek a rábaközi olvasóhoz, illetőleg a rábaközi nyelvjárást ismerő olvasóhoz még közelebb hozzák a cselekményt és a szereplőket, annál is inkább, mert a hely, ahol a történet játszódik, többségük számára ismert. Az ezt a nyelvjárást nem ismerő olvasónak kevés kivételt nem tekintve sincsenek azonban megértési nehézségei, mivel az esetek többségében könnyen érthető alaki tájszavakat közöl az író szereplői egy részét beszéltetvén. Előfordulnak a regényben valódi és jelentésbeli tájszavak is, ezeknek a magyarázatát néhányszor lapalji jegyzetben olvashatjuk. Például: *csopot* = göröngy, földdarab (178), *hótt csollán* = árva csalán (nem csíp) (92), *katalikbul* = nyugatról (124). Van példa szövegbe szőtt jelentésmagyarázatra, l. "A *somogyallában* – a tető és a padlat szögletében –" (263), "... a *kuruglával* ... Add ide ... felkapta a szikravnót" (272), "fellépett az alja mentén körbefutó kemencepackára – a *pócigra*" (267; a kurziválások tőlem: K. J.). Néhány esetben magyarázatlan marad a tájszó (*hergelik* 266, *hí* 266, *hombár* 263, *szelemengerenda* 263, *zsompor* 263). Most pedig lássuk, milyen nyelvjárási jellegzetességeket használ stílusesszövekként az író! *Ö*-ző alakokat (*föl*, *köll*, *öleg*: 39, 125, 177, 178 stb.), *hiszöl* (268), *l* előtti zártabb magánhangzókat (*gondulsz* 265, *erőmbüül* 162, *kataligbul* 124), *l*-ező formákat (*csinállá* 20, *halla* 176, *szomogyalla* 263), *ü*-ző alakokat (*gyün* passim, *megfüzeti* 162, *vüszöd* 159), labiális illeszkedésű toldalékokat (*elvüütö* 124), ikes ragozású igealakokat (*igyék* 19), *l* kieséses formákat (*hótt*

92), *-it* ragos helyhatározós alakot (*Kapuvárott* 25), *t-ző* formákat (*plzemet* 273), bizonyos egyedi alaki tájszavakat (*onnajd, fáintos: passim, kátöz* 'kiáltoz' 269). Gyakran előfordulnak a *kell* segédige alakjai (ma is eleven jellegzetessége a rábaközi nyelvjárásnak a *kell* ragozása), például: "Osztán mit köllök füzetni érte?" (176), azaz: aztán mit kell fizetnem érte? Több esetben azonban hibásak a közölt alakok, keveredik ugyanis az alanyi és a tárgyas ragozás bennük. Ilyen például a "ha el köllenek fogni a Hanyistókot" (149; helyesen így hangzik: ha el köllik fogni, tehát tárgyas ragozásban). További hibás alakokat l. 150–1, 158, 174, 177–8, 223, 228–30, 234, 257–8, 260, 279–80. Előfordul néhány olyan alaki tájszó is, amelyet a mai nyelvhasználat alapján nem tudok adatolni, de amelyeknek egy része korábbi följegyzésekben bizonyára olvasható (*ecsém, esmét, mível, nálammánál, tüle, megéhültem: passim*). Ezek azonban legföljebb a dialektológust zavarják, aki – akár akarja, akár nem – érzékeli, mi az, ami nyelvileg nem odavaló. Az irodalmi alkotások azonban – jól tudjuk – nem nyelvi leírások, ezért a nyelvjárásiasságokat más szempontból kell megítélnünk (az ezzel kapcsolatos tanulmányok bibliográfiáját l. SZATHMÁRI ISTVÁN, *A magyar stilisztika útja*. Bp., 1961. 594–6; l. még BÁRCZI nagy tanulmányát: *Nyelvjárás és irodalmi stílus: StílTan.* 62–115 és SEBESTYÉN ÁRPÁDÉT: *A tájnyelv mint stíluseszköz* Móricz Zsigmond műveiben. MNyj. 18 [1972]: 9–39).

KISS JENŐ

*Gugyori és Kutyakaparó I.** (Egy alföldi csárdanévtípusról)

A tizennyolcadik századnak és a tizenkilencedik század első felének jellegzetes pusztai építményei voltak a csárdák, melyek az utazás és a pásztorélet szempontjából (különösen a török idők alatt elnéptelenedett Alföldön) pótolhatatlanok voltak. A mindennapi életben betöltött szerepüket (vö. DANKÓ: *HBKézirTérk.* 207) jól példázza, hogy a pásztor- és betyárfolklor számtalan dalban örökítette meg őket. Legszebb példája ennek az a hortobágyi betyárnóta, amelyik a Hajdúböszörmény körüli csárdákat szedte strófába: "Poródon a *Békás*, Réten a *Tirimpó*, | Túlsó városszélen van a *Messzelátó*; | Cifra *Külső csárda*, táncos a *Novella*, | Átkozott a *Zöldág*, gyilkos a *Kaszárnya*".

A csárdák nagyobb számban a török hódoltság megszűntével jöttek létre. Kialakulásuknak kedvezett a megszilárduló élet- és vagyonbiztonság (GYÖRFFY GYÖRGY, *A csárda: Magyar falu – magyar ház*. Bp., 1943. 226), minek következtében megindult a közlekedés az országutakon. Az utazóknak szükségük volt pihenőhelyekre, ahol magukat és jószágukat elláthatták (SZABÓ ISTVÁN, *DebrKépKal.*

* Folytatása a NÉ. 16. számában.